

Ispánovics Csapó Julianna

∴ Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
∴ csapo@eunet.rs

HERCEG JÁNOS IRODALOMKÉPEINEK MÓDOSULÁSAI

Alterations of János Herceg's Literary Images

Herceg János esszéi, tanulmányai a bácskai/vajdasági/jugoszláviai magyar irodalom képeit rajzolja több évtizeden át. Novelláinak, regényeinek, művelődéstörténeti jegyzeteinek fontos hátterei az egymásba játszó irodalomképek.

A Budapest vonzaskörében vegetáló/csirázó? bácskai magyar irodalom rajza művelődéstörténeti kontextusban, a „bácskaiság” közegeben fogalmazódik meg Herceg szövegeiben. A trianoni fordulat a jugoszláviai magyar irodalom Szenteleky Kornél-féle modelljének az életrehívója. A helyi színek értelmiségi programjának egyik kortársi közvetítője Herceg János. A szocialista Jugoszlávia autonóm régiójához, Vajdasághoz kötődik Herceg harmadik, a népiséghez/a nemzetihez kapcsolódó irodalomképe.

Herceg János irodalomképei, amint az esszéiből, tanulmányaiból kiolvasható, árnyaltak, dinamikusak, s a fent említett művelődéstörténeti kontextus mellett a szláv, az anyaországi irodalmak és a világirodalom komparatív kapcsolatrendszerében fogalmazódnak meg.

Kulcsszavak: magyar irodalom, Jugoszlávia, Bácska, Vajdaság, Herceg János, sztereotípiák, régió

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig térségünk (Bácska, Bánát/Bánság és Szerémség) Magyarországhoz tartozik. Irodalmunk előtörténetének kiemelkedő fejezete a szerémségi magyar nyelvjárást hasznosító *Huszita Biblia*, a kamonci születésű Szerémi György Magyarország romlásáról írt emlékirata, Szabatkai Mihály deákéneke, Váradai Péter bácsi reneszánsz központja, s végül a XVIII. század végétől Újvidéken, Szabadkán, Zomborban, Nagybecskerekén, Kikindán kialakuló gazdasági, kulturális központok nyomda-, könyv- és irodalmi kultúrája. A nyomtatott könyv teszi publikussá többek közt emlékirat- és utazási irodalmunkat (Jámbor Pál, Milkó Izidor, Vértesi Károly), első drámánkat (Csillag Károly: *Sátán útja*, 1898), nagynevű prózaíróinkat (Papp Dániel, Herczeg Ferenc, Gozdsdu Elek, Kosztolányi Dezső, Csáth Géza). A XIX. századtól kezdődően régióink kulturális, irodalmi élete egyre inkább a fejlődő nagyváros, Budapest felé orientálódik. Bori Imre szerint a századfordulóra „[a] vidéki szellemi központok elvesztették jelentőségüket, a vidék a szellemi javakat im-

már nem teremtette, csupán fogyasztotta, és aki érvényesülni akart, annak Budapestre kellett mennie, a »vidékiek« nem kerültek a szellemi élet vérkeringésébe» (BORI, 1998).

A térség irodalmi kultúrája a fentiek értelmében periferizálódik. Ez a jelenleg azonban nem regionális. Általános érvényű, országos szintű. A vidék ekkoriban a Budapesten kívüli egész Magyarországot jelenti (KÓSA 2006).

A periferizálódás Bács-Bodrog vármegyében a térség öntudatra ébredését is elősegíti. „A megyében a hazát szeretni!” – fogalmazza meg a jelszót Margalits Ede 1883-ban. A bácskai paradigmája, egy belső fejlődésű kulturális, irodalmi elkülönülés igénye rajzolódik ki a helyi lapok címében megjelenő régióján (*Bácska, Bácsmegyei Napló, Bácskai Hírlap, Bácskai Gazda, Bácskai Ellenőr, Bácskai Közérdek...*), a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat múltrekonstruáló működése, a helyi irodalmi antológiák (*Bácsbodrog-megyei árviz album, Bácskai emlény*) megszerkesztése, lokális népmese-gyűjtemény (*Bácskai dalok, mesék*), vármegye-monográfia, anekdotagyűjtemény (*Bács megyei anekdoták*) s nem utolsósorban a Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság (1905) megalakulása és működése nyomán. Ez a régió irodalmi előtörténetét életre hívó geokulturális színezetű narratíva egy olyan identitást teremt, amely folyamatosan nem szívesen választott, megkérdőjelezett vagy éppen ignorált helyi kultikus hagyomány (ISPÁNOVICS CSAPÓ 2010). De hagyomány! És nagyon is autentikus.

Irodalomtörténetünk 1918-at, a politikai, társadalmi, gazdasági törés évét tekinti az önálló, belső fejlődésűnek nevezett, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban eszmélődő jugoszláviai magyar irodalom születési évének. Ettől az esztendőktől datálható az a szellemi érlelődés, önmegfogalmazási időszak, melynek Herceg János is aktív részese. A vidéki magyar írókból hosszas belső viták után vajdasági magyar írók lesznek. „Az irodalmi arcvonalak, amelyek ezekben a vitákban megmutatkoztak, nem voltak egyértelműek, s nincs egyetlen író sem ebben az időben, aki következetesen kitarzana álláspontja mellett. Hol a vajdasági irodalmat tagadók, hol ennek az irodalomnak a védői táborában látjuk őket... Ezeknek a vitáknak a jelentősége valójában abban jelölhető ki, hogy tisztázódtak a jugoszláviai magyar irodalom alapvető kérdései: immár nemcsak kerete ennek az irodalomnak Vajdaság, hanem a talaja is, az író pedig tudomásul vette, hogy jugoszláviai magyar író” – írja Bori Imre (BORI 1998: 73). Ez az ingadozás, hosszas érlelődés Herceg János szövegvilágában is nyomon követhető.

Esszéi, tanulmányai a bácskai/vajdasági/jugoszláviai magyar irodalom viszonylatában rajzolják meg a szerző irodalomképeit. Olyan irodalomlátások ezek, amelyek az esztétikum szem előtt tartásával egy gazdag panorámájú, társadalmi, kulturális kontextusba ágyazódnak, miközben irodalmunk némely sztereotípiáját is megjelenítik. Hol gyengítik, hol erősítik, hol továbbgondolják, árnyalják ezeket. Az egyik: az autochton, szerves, belterjes jugoszláviai/vajdasági magyar

kultúrának/irodalomnak nincs előzménye. A kezdet 1918¹, Szenteleky Kornél új társadalmi-politikai viszonyok között meghirdetett programja. A másik: Bácska egy beteg, sivár, haszonelvű vidék. A harmadik: nincs értő olvasó.

1927-ben jelenik meg Szabó Lőrinc lapjában, a *Pandorában* Péchy-Horváth Rezső Magyar irodalmi állapotok Jugoszláviában című írása, melyben a több szerkesztőségbe is bedolgozó újságíró a következőképpen jellemzi a jugoszláviai magyar kulturális állapotokat: „Eszem-izomra, milliós kártyacsatákra, pezs-gős dözsölésekre, hetekig tartó lakodalmakra és cigányozásra van pénz bőven, de kultúrára nincs” (PÉCHY-HORVÁTH 1927). Ez a vélemény szólaltatja meg a pályakezdő, tizennyolc éves Herceg Jánost, aki A jugoszláviai magyar irodalom (1928) című írásában részletes hiánylistával igyekszik menteni a helyi irodalom és „a régi jó idők” renoméját. Bácskában, illetve „...a Vajdaságban sohasem volt aktív irodalmi élet. Békében is, ha egy ember ambíciót érzett az íráshoz, az rögtön szaladt Pestre, és ott elkeveredett a többi salak között, vagy lett belőle pesti író” (HERCEG 1999: 7). S hogy miért nem volt aktív irodalmi élet? Hiányzott/hiányzik a megfelelő olvasó, irodalmi folyóirat, nyomda, kiadó. Bácska annyit kárhoztatott zsíros földjét Herceg János mégis humusznak nevezzi, mely ugyan „...nem talaj arra, hogy egy zsenit kitermeljen magából, értékek mégis vannak, mint voltak eddig is. Bácskából került ki Kosztolányi Dezső, Csáth Géza és még néhány nem éppen jelentéktelen író” (HERCEG 1999: 8).

A húszas évek végén, a királyi diktatúra árnyékában, úgy tűnik, hasonlóak a kilátások. „A vajdasági írók kifelé orientálódnak...” (HERCEG 1999: 8). Ez a kifelé ismét Budapestet jelenti. Az ifjú Herceg, követve a pécsi emigráció aktivista íróit és Debreczeni Józsefet, maga is a magyar fővárosba távozik. Hitvallásszerű irodalomelképzelése ennek megfelelően: „...az a célom, hogy az utódállamok magyar irodalma kivétel nélkül beleolvadjon az anyaországéba, és gazdagítsa, növelje a magyar szellemiség egyetlen törzsökű fáját” (HERCEG 1999: 9). Herceg, jóval később, 1962-ben a következőképpen vall ugyanerről: „Mert aztán nem akartam én vajdasági magyar író lenni. Lekötni magam a kilátástalan vidéki viszonyok között, nem volt nekem ahhoz kedvem” (HERCEG 2001: 79). Kalapis Zoltán „pesti kitérőként” (KALAPIS 2003) aposztrofálja Herceg János életrajzának fenti, a magyar irodalmi lexikonokból hiányzó, kifelejtett(?) mozaikkockáját. Toldi Éva budapesti gimnazistaként emlegeti a fiatal író, akinek „...az 1929. január 6-ai diktatúrát követően bevonják útlevelét, s a karácsonyi szünet után nem mehet vissza Budapestre a Mester utcai reálgimnázium magántanulójának...” (TOLDI 1993: 16). A monográfus szerint az útlevél

---

¹ Ez a sokáig sztereotip évszám ma már erősen megkérdőjeleződött történelmi határkö. Akár az a nézőpont, amely a társadalmi-politikai korszakhatárokat ráerőlteti az irodalom-történeti korszakolásra.

elvesztéséhez az aktivista, baloldali beállítottság mellett a fenti írásnak is lehetett némi köze.

1929-ben a tizenkilenc éves Herceg János lapot alapít Zomborban *IKSZ* címmel. A mindössze egy számot megért irodalmi folyóirat programadó cikke szerint „... az IKSZ nem egyetemes, nem vajdasági... a beteg időkben felnevelkedett ifjú generáció világszemléletének, életmegnyilvánulásának manifesztuma akar lenni” (HERCEG 1999: 12). „A »nem egyetemes« azt akarta sejtetni – írja Utasi Csaba –, hogy nem tartoznak a magyar irodalomhoz, hiszen autochton külön utakon járnak; a »nem vajdasági« akkori irodalmunk átlagának vidékiességére, talajszintiségére célzott, tehát nem a tájegység tagadását jelentette...” (UTASI 1984: 101). Utasi megállapítása nyomán akár arra is gondolhatunk, hogy az Európa felé tekintő, aktivista, avantgárd szemléleten nevelődött Herceg ekkoriban ismerkedik Szenteleky Kornél irodalmi programjával, a helyi színek elméletével, melynek értelmében a környezet, a bácskai, vajdasági táj színein túl a hely aktuális emberi lelkületének, szellemiségének a megidézése az egyetlen értelme a régió irodalmának.

„Éjszakákon át virrasztottál a beteg vajdasági magyar irodalom ágya felett, életedet adtad érte...” (HERCEG 1999: 43) – írja Herceg 1935-ben immár a halott Szentelekyre emlékezve. Az empátia hangjai ezek, nemcsak a helyi irodalomszervező irányába, hanem „a beteg irodalom” felé is, melynek „meggyógyítása” majd a hercegi életmű programjává női ki magát.

A lapalapítási kudarc és „a beteg irodalom” árnyékában újabb törés, újabb budapesti intermezzo. 1936-ban Herceg János ismét felköltözik Budapestre. „Mi lehet belőlem itthon, vettem fel nem éppen indokolatlanul a kérdést, már a meghatározástól is: »kisebbségi író«, végleg elrémülve” (HERCEG 1989: 22).

Két évvel később, a *Bácska mint irodalmi nevelő* (1938) című munkájában Herceg János még vitatja Szenteleky Kornél elveit. Szerinte Bácska tájai mentesek a költői színektől. Itt a táj honosította magához a kultúrát, egybemosva, kifakítva a különböző színeket és szokásokat. Itt egyedül „a materializmus helyi reneszánsza”, a föld ereje, a vagyonszerzés élettörvénye munkál még kulturális, irodalmi viszonylatban is. Működhet-e a helyi színek elmélete? „A bácskai művészetnek nem lehetnek sajátosságos színei, mert ilyen bácskai színek nincsenek. Etnográfiailag is csupán foltokat mutat a térkép; szigeteket, amelyek megőriztek még valamit a hagyományok külsőségeiből, a bácskai szellem egységén azonban semmit sem változtatnak. Mert a couleur locale mint irodalmi kifejező természetesen nemcsak színeket tükröz vissza, hanem egy egész determinált, szerves életet, amelynek alkotóelemei: szellem és lélek, tájhangulat és kulturális hagyomány. A bácskai művészetben szellem és lélek sem tudnak összefonódni” – írja Herceg (HERCEG 1999: 59–60). Ez a jellegzetesség teremti meg és formálja Kosztolányi Dezső és Csáth Géza világlátását is. Művészetük a tájból

ered. *A szegény kisgyermek panaszainak* költője „[I]áthatott-e itt mást, ezen a földön, ahol nem maradt a természetnek semmilyen metafizikai emléke, ahol lekopott az életről minden külsőség: szín, szépség, hangulat, lemállott a felhám, az előbújt véres valóságában a meztelen, kemény anyag” (HERCEG 1999: 60). Az anyagba burkolt szellem titkát Esti Kornél szövegeiben Kosztolányi Dezső „...a materializmus késével” tárja föl, Csáth Géza pedig „egész életével az ismeretlen titkot, az anyagnak rejtett réseit kereste”. Szirmai Károly vízióinak központi motívuma „a sár, a köd, az anyagnak kontúrok nélküli halmazállapota” (HERCEG 1999: 61).

„Széles nemzeti horizontok helyett regionalitást!” (HERCEG 1999: 74) – hirdeti Herceg János ugyanebben az évben *Cél és vallomás* című írásában. „Az entellektüelek nemegyszer hagyták cserben a Vajdaságot és a népet. Húsz éve sincs hogy gyanús hősiességgel és jól kiszámított nemzeti felbuzdulásból elmenekültek innen. S a másik réteg, amely Európa szakadó gátjait lesi felcsillanó reménykedéssel, vajon többet törődik-e a néppel? Itt volna a helyük az entellektüeleknek, íróknak és a kultúra szálláscsinálóinak, de nem a felszínen úszva, hanem alábukva egy kicsit a víz alá [...]. Itt kell élni teljes szívvel, és erőnket itt elkölteni, ahogy lehet” (HERCEG 1999: 74). Szakítás ez. Szakítás a vármegyei hivatalnokréteggel, a vármegye íróival. Szakítás az ifjúkor példaképeivel, az avantgárd formaművészeivel, a pécsi emigráció íróival. De szövetség a régióval, a kisebbségi léttel. A hagyomány vállalása ekkortól egyre inkább a Szenteleky-féle utat jelenti.

A negyvenes években a *Kalangya* című irodalmi folyóirat főszerkesztőjeként Herceg János a következőket írja: „...az itteni magyarság nem szokott hozzá az önálló élethez; kezdeményező szerepe sohasem volt, s mint a Monarchiának néprajzilag legszínesebb területén élő nép, örökké faji és politikai kiegyenlítődségre szorult. Tábláját több-kevesebb jóindulattal mindig mások írták tele, s neki aztán csak alkalmazkodnia kellett a szöveghez” (HERCEG 1999: 103). A fentiekből adódóan írói ugyan voltak a térségnek, de önálló magyar irodalom nem szerveződött a régióban, állítja Herceg. „...hiányoznak hagyományaink, hiányzik a múlt, amely ezen a vidéken sohasem volt dicsőséggel teli” (HERCEG 1999: 135). A regionalitás nem lett irodalmi anyaggá, mert a helyi írók inkább az egyetemes magyar irodalmon nevelődtek. „Elkerülhetetlennek tartjuk, hogy irodalmunknak külön zamata és íze fejlődjék ki. Egész életünk lényegbevágó eltéréseket mutat a törzsmagyarság életétől” (HERCEG 1999: 162) – hirdeti meg a regionalitás programját a *Kalangya* szerkesztője.

1940-ben Herceg János a Bácska csodálatos misztikumáról ír. Nagynak és végzetszerűnek látja ezt a vidéket, az ország viharsarkának, „...ahol a gondtalanság, a jólét álarca mögött az együgyű nemtörődömség vastag levegőjében iszonyú dráma folyt és folyik azóta is” (HERCEG 1999: 105). A vihar forrása

a békebeli Bácska, mely Herceg jellemzése szerint „boroshordókkal és óriási kondérokkal volt tele, a megye urai állandóan úgy éltek, mint valami népünnepélyen, ahol a szó csak anekdotákban forog, s a csárdás után a Sorrentói emléket játssza a cigány. A millennium boldog mómora ezen a vidéken tartott legtovább. Talán szándékosan őrizték, mintegy utolsó kitombolásképpen, vagy csak azért nézték oly buzgalommal a rózsaszínű felhőket, mert éppen itt már készülöben volt a vihar” (HERCEG 1999: 156). Ebben a Bácskában írók is éltek, „akik közösséget vallottak e vidékkel”, jegyzi meg Herceg, majd számon kéri rajtuk a helyi színeket, számon kéri a mélységet: „Úgy éltek itt, mint egy gazdag gyarmaton. Számukra ez a föld tér volt, csak horizontálisan látták, mélységeire és magasságaira már nem voltak kíváncsiak” (HERCEG 1999: 199). Igaz, toldja meg ítéletét Herceg, mások a vajdasági magyar irodalom szempontjai, történelmi, társadalmi, politikai háttere.

A Bácska művészi láttatását másutt a tudós nézőpontjára váltja: „Vidékünk néprajzi, földrajzi, táji és szellemi arculata, politikai rétegződése és történelmi múltja egyedülálló a maga nemében” (HERCEG 1999: 108). A hangnemváltás mögött a folyóirat-szerkesztő programja diktál. Herceg a szépirodalmi folyóirat kisebbségpolitikai vonulatát szeretné erősíteni, ezért nagyobb teret szentel a tudományos munkáknak (szociográfia, néprajz, kisebbségpolitika, történelem).

1943-ban Herceg János tájszemlélete túllép önmagán: „tagadom, hogy ennek a vidéknek nincsen egyéni s minden más magyar tájtól elütő jellegzetessége. A mi Bácskánk legalább olyan gazdag, színes, mint Erdély, csak az írók kell megkeresnünk, aki itt találja meg a tájjal harmonikus hangját...” (HERCEG 1999: 248).

A visszacsatolt Bácska újraírja a *Kalangya* szerkesztőjének a feladatát. A cél megőrizni a régió önállósulási folyamatát a bomlás, a szétesés erőivel szemben. Tenni ezt úgy, hogy rámutatva a magyar kultúra helyi változatára, a *Kalangya* „...most már nem északról, hanem innen északra és az ország minden részébe visz üzenetet” (HERCEG 1999: 269). A nyomatékositott kiindulópont: „...ennek a területnek nem voltak szellemi hagyományai [...]. A Délvidéknek nem voltak szellemi hagyományai, Budapest függvénye volt...” (HERCEG 1999: 172). 1943-ban Herceg a következőket írja: „Bácska túl közel volt Pesthez, minek gondolt volna a maga sorsára, mikor erre látszólag semmi oka sem volt, s amikor odafönt helyette jobban gondoskodtak róla. Politikai szereplése is inkább az urak magánügye volt, kulturális intézményei pedig Pestre nyitották ablakait. Gazdaságilag az ország éléskamrájában a magyarok éltek legmélyebben. Kialakult, erős nemzeti öntudatról, kulturális önállóságról, gazdasági függetlenségről tehát nem beszélhettünk a Délvidéken. Azonkívül talán itt volt a legnagyobb a jöttmagyarok száma. Az iskola, az együttélés hatásai számtalan német és katolikus szláv családot adott a magyarságnak. Azok a hosszú vonatsorok, amelyek tizenkilencben a magyar tisztviselőket vitték a Délvidékről, nem hagy-

hattak senkiben kétséget afelől, hogy az országnak ezen a gazdag, szép vidékén a magyarság napjai meg vannak számlálva, s ha a gondviselés nem kegyelmez, egy emberöltő alatt kipusztul itt minden, ami magyar volt” (HERCEG 1999: 238). Az elhatárolódás sorai ezek, akár az alábbi mondatok, amelyek egy szuverén közösség, kultúra, irodalompolitika autonómiáját védik: „...a magyar haza felszabadított bennünket, de e vidék magyarságát mi őriztük meg” (HERCEG 1999: 171). Az eredmények védelme érdekében Herceg tudatosítani szeretné, hogy a visszacsatolt Bácska magyarsága nem hasonlítható a békebeli Bácska magyarjaihoz. Újfajta felelős öntudat ez: „Magyarországhoz nem tartoztunk, Szerbiához tartozni pedig nem akartunk. Sajátos lelkiség és jellegzetes kisebbségi szellem alakult ki bennünk. Nemcsak a Délvidéket ajándékozta meg a történelem ezzel a Janus-arccal, hanem Erdélyt és a Felvidéket is” (HERCEG 1999: 173). 1942-ben *A diófa árnyékában* címmel antológiát szerkeszt Herceg János. A délvidéki elbeszélőket prezentáló kötet Budapesten jelenik meg. A szerkesztő tapintatosan jelzi, „...hogyan bizonyos táji színek s a kisebbségi sorsból származó adottságok megkülönböztetnek bennünket, délvidéki írókat az ország más vidékein, más körülmények között élő íróktól” (HERCEG 1999: 227). Csak a fentiek figyelembevételével léphet a vajdasági magyarság „a magyar nemzet nyájába”.

1943-ban Herceg János „az irodalmi és eszmei hűség jegyében” (HERCEG 1999: 236) emlékezik Szenteleky Kornélra, egy év múlva pedig már mesterének vallja: „Engem ő már a saját nevelésének tartott...” (HERCEG 1999: 274). Szenteleky neveltjeként félreérthetetlen egyértelműséggel fogalmazza meg az író művészi feladatát: „...az írónak nemcsak nemzetével szemben vannak kötelességei, hanem önmagával és vidékével szemben is. Az író tehát a nemzetben és környezetében találja meg önmagát” (HERCEG 1999: 247).

A nincs, a hiány nemcsak a kezdeteket definiálja. „A hagyománytalanság lidérce” (BÁNYAI 2006) mellett ott kísért a másik szokványos sirám: olvasó, értő olvasó sincs. A harmincas években a Pécsről érkező Fekete Lajos verseskötvényéből huszonnégy példány fogy el Vajdaságban, a *Kalangya* küzd az ötszáz példányszámért. Herceg János azonban ismét árnyalja a képet. Nemcsak az olvasóban a hiba. Betölti-e az irodalom a funkcióját? Összhangban van-e a dulce et utile kívánalmaival? „A polgár elutasító – írja Herceg –, nincs szüksége »helyi« irodalomra. Miért is lenne, ha irodalmunk sem térben, sem időben nem tudja eltalálni azt a hangot, amely esetleg megütné ennek a polgárnak vastag fülét? Semmit sem tud mondani, amivel érdeklődést keltene; valami közöset az olvasóval, hogy az érezhetné: ez nekem szól” (HERCEG 1999: 68). Ha tehát igaz, „hogyan mindenfajta művészet »kellemes« és »hasznos« a megfelelő műélvezők számára” (WELLEK–WARREN 2006: 31), akkor csak a megfelelő olvasót kell megtalálni. Vagy a művésznek kell alkalmazkodni a régió igényeihez, olvasójához? Herceg János mintha az utóbbi megoldás mellett foglalna állást, amikor az

alábbiakat írja: „Nekünk nemcsak a művészi tökélyre kell törekednünk, hanem elsősorban népünket, környezetünket kifejezni. Kialakítani magunkban a vajdasági népi tudatot, a vegyeslakta vidékek tarkaságának, a szerb, magyar és német hatásoknak eredményét. De ehhez nemcsak tehetség kell, testvérem, nemcsak önbizalom, művészi formaérzék, hanem elsősorban a szélesebb horizont feloldozása a szűkebbért. Ha majd húsodba vágnak azok a kötelek, amelyek népedet fogva tartják, kiáltásod nem marad visszhang nélkül...” (HERCEG 1999: 69).

Kit is ért Herceg János olvasón? A magyar paraszt lelkiségét vizsgálva kifejti, a magyar polgár és paraszt két ellentétes társadalmi, gazdasági rend külön lelkivilággal. A magyar paraszt zárt kultúrájú, az ősiség, a folytonosság biztosítója. A polgárságnak „a világ áru- és lélekcseré-forgalma adta meg az arculatát” (HERCEG 1999: 89), s asszimiláns elemeiből adódóan sokszor közelebb van hozzá Párizs, mint Ludas-pusztá. A „népi” meghatározás, fejti ki másutt Herceg, „akkor nem volt irodalmi jelző nálunk. A magyarság itt egy népcsoportot képezett, amelybe osztálykülönbség nélkül minden magyar beletartozott. A Kalangya sem csupán egy társadalmi réteghez akart szólni, hanem az egész magyar közösséghez” (HERCEG 1999: 301).

A *Kalangya* szerkesztőjeként Herceg János csalódott. A vajdasági magyar olvasóközönségről újra és újra kiderül, „...irodalmi téren nevetlen, s a kontár munka sokkal közelebb áll hozzá, mint az igazi érték” (HERCEG 1999: 107). A helyi olvasó nem érti sem a *Kalangyát*, sem a vajdasági magyar irodalmat, mert „hiányos a műveltsége” (HERCEG 1999: 134). 1943-ban változik, elmozdul a nézőpontja. A felelősség nem kizárólag az olvasóé. Az író is tehet valamit. Herczeg Ferenc, a verseci patikus fia, „...bebizonyította, hogy nem a közönséget kell hibáztatni, ha egy író műveit nem akarja magába fogadni. Szerinte a hiba az íróban van, aki vagy nem tudja, vagy nem akarja megfogalmazni azt, amit a közönség vár tőle” (HERCEG 1999: 258). Herceg János értelmezésében a Gyurkovics lányok írójánál nem arról van szó, hogy simulékonyságával kiszolgálja az olvasót. Sőt, a kimunkált stílus és a romantikus milió mellett és ellenében egyfajta fölényes, hűvös eleganciával érvényesíti a dzsentrivel szembeni kritikai szempontjait. S teszi ezt úgy, hogy közben ünnepe, népszerű író!

A másik mérvadó példa író és olvasó sikeres találkozására Papp Dániel fellépése, akinek Herceg János szerint nem volt könnyű dolga, hiszen egy „a Herczeg Ferenc után jelentkező írónak alkalmazkodnia kellett a közönség ízléséhez, a divathoz és a járt úthoz, mert különben elnyelte volna az érdektelenség...” (HERCEG 1999: 299). Szenteleky Kornél tárgyiasága, realizmusa felől szemlélve Papp Dániel egzotikus miliója nem állja ki a próbát. Herceg János azonban jó érzékkel fedezi fel, hogy ezt a szövegvilágot nem a bácskai topográfia, hanem a bácskai lélek felől kell szemlélni, s akkor szerves, irodalmilag hiteles, „tisztá, erős kontúrokkal megrajzolt képet kapunk” (HERCEG 1999: 301).

Az idő múlása és a viharos társadalmi, politikai váltások egyre közelebb sodorják Herceget a Szenteleky-programhoz. Miben látja Szenteleky jelentőségét 1961-ben? A szíváci orvos Herceg szerint a tudatos különállás első hirdetője a vajdasági magyar irodalomban. Az ötvenes években alakuló jugoszláviai magyar irodalom létrehozóit figyelmezteti erre, hiszen „[h]iába vallottuk az utóbbi másfél évtized alatt egymás között, de nyíltan is, hogy a vajdasági magyar irodalom tulajdonképpen nem is létezett, hogy csak most van kialakulóban, hogy az új Jugoszlávia adta meg kibontakozásához a lehetőséget nemcsak a nemzeti egyenlőség elismerésével, de állandó anyagi támogatásával is, a feleszmélés időszaka a vajdasági magyarság szellemi életében elválaszthatatlan Szenteleky tevékenységétől...” (HERCEG 2001: 7). A jugoszláviai magyarságnak van múltja, vannak hagyományai, hangsúlyozza Herceg. Igaz, ennek az irodalmi hagyománynak a centrumába egyre inkább Szenteleky kerül. Herceg János Szenteleky Kornél barátjának és tanítványának vallja magát, amikor a fenti sorokat leírja az új szocialista öntudat ellenében. Kötődése ehhez a korszakhoz egyrészt azért annyira erős, mert jól ismeri, „személyes élményekkel ellenőrizhető”, másrészt önnön szellemi, művészi világlátása is ekkoriban kezd komolyabban formálódni. Talán ezért van az, hogy a vármegyei irodalmiság „diluviális korok rózsaszínű ködéből” (HERCEG 2001: 12) világlik már csak felé, noha, nem tagadja, személyes kötődései, ismerősei ebből az időszakból is vannak.

Herceg János a bácskaiás programját szorgalmazza. Ebből a pozícióból értelmezi pl. Dudás Kálmán költészetét, aki „a bácskai tájak költője, úgy érzem, hiába ment el tőlünk, igazában sohasem tudott elszakadni ettől a vidéktől...” (HERCEG 2001: 19). Ez a vélemény jóslatszerű, irodalmunk egyik alapvonására tapint, hiszen valóságátartalma újra beigazolódik majd a kilencvenes években külföldre távozó vajdasági magyar írók műveiben, alkotói gondjaiban. Herceg regionalizmusa a változó régió függvényében módosul. Az újfajta regionalizmus táptalaja egy a nagyvilág felé megnyíló Vajdaság, melyben megszűnik a röghöz kötöttség állapota. A hatvanas évek vajdasági embere egyre inkább urbanizálódik, már nem a kenyértelenség kényszere nyomán, hanem a jobb kereseti lehetőségek ígéretével indul a jugoszláv területek felé. Ezért „az író se nézhet Bácskára, Bánátra és Baranyára a régi, romantikus szemmel, amikor a táj igézettségében keresett vigasztalást [...] feltétlenül szakítania kell a retrográd romantikával, a táj mítoszával és megszólatatnia az új világ új emberét” (HERCEG 2001: 27). Ennek az újfajta bácskai népi lelkiségnek/lelkületnek egyik mintaszerű megnyilvánulását látja Fehér Ferenc költészetében, melyben „a sokszor oly szűknek érzett bácskai világ kitágult [...], s anélkül, hogy a költő kilépett volna belőle, Európa és a nagyvilág szelei fűjdogálnak a bokrai között” (HERCEG 2001: 55).

A hatvanas években jelentkező fiatal írók elképzelései, irányvétele, hangvétele nem illeszkedik a hercegi képhez. Önállósítják magukat az általa megjelölt

hagyománytól. Herceg óvatosan és türelemmel szemléli őket. Az elődökkel szakító útkeresést önmagában még nem látja értéknek, hiszen attól, hogy valaki modern, nem lesz azonnal eredeti is, „éppen csak egy kicsit távolabbi példákat állítottak maguk elé”. A fiatalok hagyománytörésében, sokszínű megszólalásában, a vajdasági magyar irodalom „mozgalmasságában” biztató jelet lát. Jó érzékű futurológusnak bizonyul, amikor irodalmunk mindenkori természetrajzát foglalja össze, mert úgy véli, hogy a mozgalmasság „az ellentétek tüzeiben edződő magyar irodalom jövőjét sejteti ezen a vidéken...” (HERCEG 2001: 18).

Irodalmunk „mozgalmasságát” Herceg János már a hatvanas évek első felében megtapasztalja. Az Európa-centrikus, újító fiatalok szándékait tiszteletben tartva jegyzi meg: „... azt mégse lehet megengedni, hogy az újszerűség ürügyén egyeduralmi igények állítsanak tilalomfát, mondjuk, a realizmus vagy az impresszionizmus iránya elé [...], a félmillió lakost számláló jugoszláviai magyarság nem engedheti meg magának a polarizálódás luxusát olyképpen, hogy pokolra menjen minden olyan dudás, aki nem úgy fújja dudáját, miként ezt – csöppet sem demokratikus szellemben – egy magát egyeduralkodónak vélő maroknyi csapat parancsolja” (HERCEG 2001: 60). Felemeli a hangját a formálódó új irodalmi paradigma szellemi normái és tilalomfái ellen. Az európaiság és a modernség jogcímén meghatározott normakényszer számára fojtogató, szűk világ, „idegen forma kényszerzubbonya”. A megváltozott *Híd* tilalomfáiban, egyoldalú kritikai szempontjaiban szerinte „[a] hagyomány és a vidékiesség elleni mármár kampányszerű küzdelemben olyan túlkapások nyilvánultak meg, amelyek hovatovább a mindenáron való modernizmus modorosságára vallanak. Ugyanakkor igazságtalanság lenne észre nem venni, hogy a formai hagyományok lazítása és a peremvidék obligát tájhangulatának és külső ismertetőjeleinek elvetése s a már véteknék számító anekdotázás kigúnyolása valóban közelebb vitte irodalmunkat az általános európai formanyelvhez” (HERCEG 2001: 99). Újítók és hagyományörzők viszonylatában Herceg János egy megújult bácskaiság, egy dinamikus regionalizmus, egy korszerű vajdasági magyar lelkiség modern formáktól sem idegenkedő szószólójává lesz, mert „csak egyet nem lehet: szemet hunyni a változó világ mindent átformáló, könyörtelenül feltörő életjelenségei előtt” (HERCEG 2001: 111). A fentiekkel összhangban teljes joggal teszi föl a kérdést Herceg János 1964-ben a jugoszláviai magyar regény kapcsán: „Hol az a mű, amely a szabad alkotás jogával élve nemcsak formai korlátokat tört át, de felöleli ennek a gyökeres változásokkal teli életnek, az elmúlt húsz évnek akár csak egy töredékét is?” (HERCEG 2001: 315) A szülőföld, a vidék Herceg értelmezésében nem pusztán a marasztalás, a lemaradás, a provincializmus szinonimája. Másrészt a fiataloktól nem vitatja el a tagadás szellemét, mert „Nekik a tagadás szellemével kellett fellépniük, s minthogy tehetségesek, és mindenekelőtt fiatalok, reméljük, egyszer még hazatalálnak. És ettől nem lesz szegényebb

az ő imaginárius világuk, csak színesebb és melegebb, sőt hitelesebb is talán. Addig meg csak nézzünk utánuk szeretettel és megértéssel, ahogyan alakjuk eltávolodik, és belenő a messzeségbe” (HERCEG 2001: 382).

Irodalmunk máig ható sztereotípiáját bontja meg Herceg János: folyamatosan módosuló irodalomképei felszínre hozzák, hogy van követhető és átörökíthető, belső fejlődésű irodalmi előtörténete, hagyománya a régióknak. Van bácskai magyar irodalom, van egy folyamatosan ható Szenteleky-kultusz és vajdasági magyar irodalom. És van egy jugoszláviai magyar irodalom, amely a hercegi értelmezésnek megfelelően éppen úgy nem függetlenítheti magát az előzményektől, mint ahogyan a jugoszláviai, európai horizontoktól sem.

IRODALOM

- HERCEG János 1989. *Kitekintő*. Napló helyett. 1984–1987. Újvidék
- HERCEG János 1999. A jugoszláviai magyar irodalom = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 7–9.
- HERCEG János 1999. Szenteleky Kornél írásai = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 42–44.
- HERCEG János 1999. Bácska mint irodalmi nevelő = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 59–62.
- HERCEG János 1999. Cél és vallomás = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 68–74.
- HERCEG János 1999. A magyar paraszt lelkisége = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 89–91.
- HERCEG János 1999. Szenteleky szerepe = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 103–109.
- HERCEG János 1999. Tíz esztendő = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 134–136.
- HERCEG János 1999. A délvidéki magyar irodalom kisebbségi évei = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 153–171.
- HERCEG János 1999. Múlt és jövő = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 172–174.
- HERCEG János 1999. Irodalmi társaság a régi Bácskában = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 196–199.
- HERCEG János 1999. A szerkesztő előszava = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 227–235.
- HERCEG János 1999. Egy akol – egy pásztor = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 238–241.
- HERCEG János 1999. Irodalmunk és annak pártfogói = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 246–248.
- HERCEG János 1999. Herczeg Ferenc = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 257–259.
- HERCEG János 1999. Számadás = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I*. Belgrád, 269–271.

- HERCEG János 1999. Papp Dániel világa = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok I.* Belgrád, 299–302.
- HERCEG János 2001. A Szellem tiszteletével = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok II.* Belgrád, 7–8.
- HERCEG János 2001. Irodalmunk ködlovagjai = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok II.* Belgrád, 12–14.
- HERCEG János 2001. A mozgalmasság jegyében = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok II.* Belgrád, 17–18.
- HERCEG János 2001. Szederillat = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok II.* Belgrád, 19–20.
- HERCEG János 2001. A szülőföld és az ország változásai = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok II.* Belgrád, 26–27.
- HERCEG János 2001. Ellentmondások véglelei között = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok II.* Belgrád, 59–60.
- HERCEG János 2001. Első könyvem = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok II.* Belgrád, 79–80.
- HERCEG János 2001. Naplójegyzetek = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok II.* Belgrád, 93–102.
- HERCEG János 2001. Leányvári levelek 1963–1964. = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok II.* Belgrád, 110–143.
- HERCEG János 2001. Nem vagyunk egyedül = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok II.* Belgrád, 315–316.
- HERCEG János 2001. Nemzedékek határmezsgyéjén = *Összegyűjtött esszék, tanulmányok II.* Belgrád, 381–382.

*

- BÁNYAI János 2006. Hagyomány és modernitás konfliktusa. A kisebbségi kulturális kánon. = *Hungarológiai Közlemények I.* 7–16.
- BORI Imre 1998. *A jugoszláviai magyar irodalom története.* Újvidék
- ISPÁNOVICS CSAPO Julianna 2010. *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete a régió magyar könyvkiadása szempontjából.* Újvidék
- KALAPIS Zoltán 2003. *Életrajzi kalauz II.* Újvidék
- KÓSA László (szerk.) 2006. *Magyar művelődéstörténet.* Budapest
- PÉCHY-HORVÁTH Rezső 1927. Magyar irodalmi állapotok Jugoszláviában = *Pandora* 5–6: 9–10.
- TOLDI Éva 1993. *Herceg János.* Újvidék
- UTASI Csaba 1984. *Irodalmunk és a Kalangya.* Újvidék
- WELLEK, René–WARREN, Austin 2006. *Az irodalom elmélete.* Budapest

Alterations of János Herceg's Literary Images

János Herceg's essays and studies present the images of Hungarian literature from Bačka/Vojvodina/Yugoslavia over several decades. The entwined images are a significant background to his short stories, novels and cultural-historical notes.

In Herceg's writings, the Hungarian literature from Bačka that vegetates/germinates in the hotbed of Budapest is composed, in cultural-historical context, in the milieu of 'being from Bačka'. The turn caused by the Trianon Peace Treaty brings to life Kornél

Szenteleky's model of Hungarian literature in Yugoslavia. Herceg's third literary image, associated with the nation/national, is connected with Vojvodina, the autonomous region of the socialist Yugoslavia.

János Herceg's literary images, as can be seen from his essays and studies, are nuanced, dynamic, and apart from the above mentioned cultural-historical context, they are set in the comparative system of Slavic literatures, those of the motherland, and of world literature.

Keywords: Hungarian literature, Yugoslavia, Bačka, Vojvodina, stereotypes, region